

УДК 94 (477) (092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-6>**Богдан ЯНИШИН,**

orcid.org/0000-0003-0386-2530

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України
(Київ, Україна), bogdanyanyshyn@gmail.com**ГЕОГРАФІЯ НА СЛУЖБІ НАЦІЇ: НАУКОВО-ПОПУЛЯРИЗАТОРСЬКА ПРАЦЯ
СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей науково-популяризаторської діяльності С. Рудницького у роки Першої світової війни. Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. Наукова новизна статті полягає у спробі комплексної реконструкції науково-популяризаторської праці С. Рудницького в роки Великої війни. У висновках вказано на розуміння вченим високої місії українського інтелігента. Мовиться про те, що відчувши унікальність історичного моменту, він відклав комфортну та звичну для себе академічну діяльність і зосередився на культурно-національному освідомленні земляків та інформуванні західного читача про історичну традиційність, антропогеографічну своєрідність і цивілізаційну дозрілість українства. У першому випадку мовиться про широке коло рідномовних студій різного рівня складності (наприклад, «Чому ми хочемо самостійної України»), що пояснювали поділеним тривалий час кордонами українцям їхню етнічну, культурну й історичну спільність, підводячи до розуміння необхідності політичного єднання у соборній національній державі. У другому – йдеться про низку праць німецькою, французькою, італійською англійською та російською мовами, які готували ґрунт у свідомості західних еліт для появи на мапі континенту «неочікуваної нації». Попри зрозумілу пропагандистську місію згаданих текстів, С. Рудницький ніколи в них не поступався академічною точністю на користь публіцистичної ефектності. Це зумовило запитаність творами вченого в українсько-го й авторитетність у західного читачів. Внаслідок цього, студії видатного географа значною мірою не втратили своєї актуальності й сьогодні, надалі виконуючи важливу освідомлюючу місію.

Ключові слова: С. Рудницький, Перша світова війна, науково-популяризаторська праця, антропогеографія, рецепція.

Bohdan YANYSHYN,

orcid.org/0000-0003-0386-2530

Ph D (History), Senior Research Fellow of Department of History of Ukraine
of the XIX – early XX cc., Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), bogdanyanyshyn@gmail.com**GEOGRAPHY AT THE SERVICE OF THE NATION: THE SCIENTIFIC
AND PROMOTIONAL WORK OF STEPAN RUDNYTSKY DURING
THE FIRST WORLD WAR**

The purpose of the article is to clarify the highlights of S. Rudnytskyi's scientific popularization activities during the First World War. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach. Particular emphasis is placed on the structural and functional system analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. The scientific novelty of the article consists in an attempt to comprehensively reconstruct the scientific popularization work of S. Rudnytskyi during the Great War. The conclusions indicate the scientists' understanding of the high mission of the Ukrainian intellectual. Feeling the uniqueness of the historical moment, Rudnytskyi put aside his comfortable and familiar academic activities and focused on the cultural and national awareness of his compatriots and informing the Western reader about the historical traditionality, anthro-geographical uniqueness and civilizational maturity of Ukrainians. In the first case, this meant a wide range of native-language studies of different levels of complexity (for example, «Why we want an independent Ukraine»), which explained to Ukrainians, divided by borders for a long time, their ethnic, cultural and historical commonality, leading to an understanding of the need for political unity in the united national state. In the second, this meant translating a number of works in German, French, Italian, English and Russian languages, which prepared the ground in the minds of Western elites for the appearance of an «unexpected nation» on the map of the continent. Despite the understandable propagandistic mission of the mentioned texts, S. Rudnytskyi never compromised academic accuracy in favor of journalistic effectiveness. This led to the fact that the scientist's works were in demand among Ukrainian and authoritative among Western readers. As a result, the studies of the outstanding geographer have largely not lost their relevance even today, continuing to fulfill an important enlightening mission.

Key words: S. Rudnytskyi, the First World War, scientific popularization work, anthropogeography, reception.

Постановка проблеми. Вибух Першої світової війни був сприйнятий багатьма очевидцями як історичний шанс на зміну освячених мало не віковою традицією геополітичних розкладів. Відповідно до них, європейські народи були поділені на державні та такі, яким судилася сумна доля щонайбільше культурно-господарської автономії. Властиво еліти останніх плекали особливі сподівання на емансипаційний у політичному плані ефект світового протистояння. Не винятком тут була і нечисленна українська інтелігенція, що мріяла про суб'єктність свого розділеного кордонами та визискуваного чужомовними зайдами народу. З огляду на цей історичний виклик, українські інтелектуали залишили звичні справи і звернули увагу на вирішення двох пильних завдань. По-перше, йшлося про потребу динамічної навздогінної модернізації світогляду своїх одноплемінників, що в головній масі мали невиразні уявлення про зміст і межі власного національного «Я». По-друге, не менш актуальною була підготовка європейської спільноти до появи на мапі континенту одного з найбільших слов'янських народів. Чи не найактивніше за вирішення цих завдань національного будівництва взялися молоді представники львівської історичної школи Михайла Грушевського (Тельвак & Педич, 2014; Тельвак & Педич, 2016: 345-375; Telvak & Pedych & Telvak, 2021), що за прикладом учителя вважали активну громадську діяльність за моральний обов'язок. І якщо більшість з них у цій освідлюючій праці оперували суто історичними фактами, то важливу справу популяризації знань географічного характеру взяв на себе фундатор вітчизняного модерного землезнавства Степан Рудницький (1877-1837). Як це спробуємо показати нижче, саме він вміло збалансував науково-популярний дискурс колег-істориків антропогеографічною інформацією, скомбінованою з огляду на наш державницький інтерес. Тим самим було створено концептуально цілісну модель українського часопростору.

Аналіз досліджень. Як і решта представників львівської історичної школи, С. Рудницький тішиться чималим інтересом серед сучасних соціогуманітаріїв. Так, про історіографічну спадщину вченого чимало написали дослідники створеного М. Грушевським українознавчого осередку В. Тельвак та В. Педич (Тельвак, 2013; Тельвак, 2014; Тельвак & Педич, 2015; Тельвак, 2016; Тельвак, 2023; Тельвак, Владига, Журавльов, 2023). Цілісна спроба інтелектуальної біографії С. Рудницького належить упорядниці фундаментального видавничого проекту «Степан Рудницький.

Історія. Геополітика. Географія» у 5 книгах Ользи Ковалевської. У передмові до цього видання київський історіограф найбільш докладно на сьогодні охарактеризувала багатоплановість творчих зацікавлень героя своєї студії (Ковалевська, 2017). Втім, ці та інші дослідники життя та діяльності фундатора української географії зосередилися на його науковому доробку. Натомість праці С. Рудницького культурно-освідомлюючого плану опрацьовані ними принагідно. Ця обставина й зумовила наш дослідницький інтерес.

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей науково-популярної діяльності С. Рудницького у роки Першої світової війни.

Вклад основного матеріалу. Початок світового протистояння С. Рудницький, подібно до більшості його колег з українського інтелектуального середовища, сприйняв з чималим неспокоєм. Він розумів, що непідготовленість українців до можливого краху європейських імперських потуг може коштувати їм чергового тривалого періоду політичної вегетації. У цій ситуації, солідарно з його колегами по львівській історичній школі, він активно включився в освідлення земляків та зацікавлених українським рухом представників західного політикуму. Та якщо його приятелі по львівській школі працювали над національним освідленням солідарно з багатьма іншими адептами української Клію, то С. Рудницький у своїй популяризаторській праці фактично робив усе самотужки.

Про громадську зрілість С. Рудницького говорить його оперативна прагматична реакція на вибух Першої світової війни. Мовиться про опубліковану на шпальтах найбільш популярного українського галицького щоденника «Діло» в серпні 1914 р. статтю «Україна, Польща і Литва з військово-географічного погляду» (Рудницький, 2017а). В ній учений моделює події військового протистояння, ареною яких, за його влучним передбаченням, повинні стати здебільшого українські історичні терени. При цьому, вказує дослідник, за час свого панування Росія встигла стати правдивим ворогом населенню окупованих нею земель, адже послідовно проводила жорстку асиміляційну та колоніальну політику. З огляду на це, прихильник політики держав Троїстого союзу С. Рудницький закликав їхніх чиновників «якнайбільше числитись з визвольними стремліннями сих поневоленних народів і умітно веденою агітацією підпирати сі народи до себе» (Рудницький, 2017а: 17). Коли ж поневолений український народ зрозуміє, наголошує автор, що перемога союзницьких військ принесе їм омріяні свободу й

конституційне життя, то всіма силами буде допомагати їм у війні проти свого багатовікового гнобителя.

Вказуючи на вагомість справи пробудження свідомості своїх земляків, С. Рудницький виступає за об'єднання зусиль західних та українських інтелектуалів з розгортання масштабної агітаційно-просвітницької праці в середовищі народних мас, здебільшого малоосвічених. Її метою має стати культурно-національне освідомлення українців, пояснення їм особливостей історичного моменту й унікальності даного долею шансу. «Тоді, – наголошує вчений, – може постати головно ж на Україні сильний протимосковський рух, що буде значити для союзників більше, як декілька корпусів армії» (Рудницький, 2017а: 18). Визначивши такі першочергові завдання для своїх колег, визначний історик одним із перших галицьких інтелектуалів активно включився в агітаційно-освідомлюючу працю.

Підсумком такої активної популяризації стала низка студій, адресованих читацьким аудиторіям з різним освітнім рівнем. Але незважаючи на складність авторського пояснення, всі вони містили докладну інформацію про українську територію, її природні ресурси, кліматичні особливості та, найбільш докладно, антропогеографічну характеристику. Цією докладністю автор підводив свого читача до висновку про унікальність і цілісність української антропогеографії та потребу повернення українцям їхньої політичної суб'єктності. Особливо багато уваги вчений присвятив добиранню аргументів для доведення потреби постанови української державності. Це було непростю справою, адже не тільки широкі верстви народу, але й більшість його провідників програмою тахітум для себе бачили автономію у складі існуючих імперій.

Чи не найповніше уявлення про дискурсивні науково-популярні практики С. Рудницького дає ознайомлення з його званою студією «Чому ми хочемо самостійної України», виданої у Відні в 1916 р. (Рудницький, 2017б). Першочергово автор у книзі дохідливою мовою та на багатьох прикладах пояснює читачеві антропологічний феномен рас і народів, підводячи його до розуміння самостійності расового типу українця. Далі він переходить до ретельного змалювання ментальної та мовно-культурної відмінності українців від сусідів. Спираючись на цивілізаційний критерій, вчений висновує: «Україна – се земля, де живуть Українці. Вона є всюди там, де гомонить наша рідна українська мова й пісня, всюди там, де люди ховають давній український звичай, всюди там,

де люди пам'ятають про спільну минулу долю й недолю, всюди там, де люди хочуть свобідного, українського життя» (Рудницький, 2017б: 218).

Відтак С. Рудницький переходить до пояснення історичних основ української національної ідеї. Спираючись на праці свого вчителя та колег по львівській школі, вчений аргументовано доводив, що український народ мав також свою окрему історію, культуру та різко відмінну від поляків і росіян національну ідею (Рудницький, 2017б: 240). Стисло відтворивши перед читачем головні віхи нашого минулого, дослідник докладніше зупинився на поясненні колоніального статусу українських земель під польською та російською займанщинами. Змальовуючи тривале невідрадне становище поділених кордонами та закабалених українців, С. Рудницький підвів читача до єдиного раціонального висновку про потребу цілковитого політичного звільнення. Закликаючи скористатися з історичного шансу, що його дали такі події війни, як розпад імперій, передусім Романових, визначний географ підніс: «Є святим обов'язком кождісінького українця, кождісінької українки приложити свої руки по всім силам, щоби самостійну Україну якнайскорше збудувати. [...] Лиш на самостійній Україні зможе український народ перементитися з темної, злиденної маси в свідому, поступову, культурну націю та розвинути всі великі засоби рідної землі» (Рудницький, 2017б: 254, 275).

Обґрунтувавши низкою аргументів постулат української незалежності, С. Рудницький поділився з читачем і власним баченням її змісту. На його переконання, попри всі дискусії довкола моделі майбутньої відродженої держави, вона для своєї стійкості, успішності й комфорту громадян мусить відповідати ключовим дванадцяти критеріям. Автор має на увазі вимоги послідовного народоправства, свободи волі, широкої громадської автономії та принципової правової рівності, інтенсивної економіки, екологічно грамотної господарки, усупільнення природних ресурсів і засобів виробництва, широкодоступної медичної опіки, безоплатної загальної освіти, розбудови потужного війська та ін. У підсумку, з певним ідеалістичним запалом автор наголосив: «Головне суспільно-політичне завдання самостійної України буде, отже: наскільки можливо вирівняти маєткові різниці між громадянами української держави і через те звести до мініма або й цілком усунути класову боротьбу в межах України» (Рудницький, 2017б: 279).

Як географ, С. Рудницький також ретельно визначив територію майбутньої держави, наголо-

сивши на коректності етнічного, а не поширеного у той час політичного принципу при визначенні кордонів. Відтак, географ відніс до українських етнічних територій землі від Карпат по Кавказькі гори і Каспійські степи. Мовилося про Буковину, Галичину, Холмщину, Закарпаття, Полісся, Слобожанщину, Бессарабію, а також Донську, Кавказьку й Каспійську Україну. Окремо дослідник вказав на важливість врахування етнічного потенціалу українських колоній у межах російських губерній. Таким чином, С. Рудницький висновував, що створена як держава в своїх етнічних кордонах, Україна б за розміром стояла на другому місці в Європі, а за чисельністю населення – на третьому (Рудницький, 2017с).

Таким чином, щойно проаналізована студія С. Рудницького постає фундаментальним історико-антропогеографічним трактатом, в якому було обґрунтовано потребу відродження української незалежної держави в етнічних кордонах і запропоновано найбільш ефективну модель її функціонування. З огляду на це, слід цілком погодитися зі знаним дослідником творчості вченого Олегом Шаблієм, який підсумовуючи розмаїття сенсів цієї студії аргументовано ствердив, що нею визначний учений «здійснив географічний, геополітичний «вивід прав» українського народу» (Шаблій, 1994: 6).

Поряд із освідомленням співвітчизників, С. Рудницький чимало зусиль спрямував на ознайомлення західної аудиторії з антропогеографічним феноменом українства. Визначному географу присвячувала ідея переконати європейські держави у потребі відірвати українські землі від імперії Романових, тим самим перетворивши українців на надійного союзника у справі руйнування найбільшої континентальної імперії. Цю працю він здебільшого провадив міжнародною мовою того часу – німецькою і найчастіше робив це на шпальтах часописів країн Троїстого союзу. Перша з циклу таких науково-популярних праць з'явилася в авторитетному віденському часописі «*Österreichische Monatsschrift für den Orient*» на зламі 1914-1915 рр. Мовиться про розлогу статтю «Східна арена воєнних дій (Східне войовище)», в якій він ознайомлював західного читача з теренами і населенням активних воєнних дій (Рудницький, 2017d). В цій публікації авторським завданням було нівелювати тези польської та російської пропаганди про штучний характер українства. З цією метою вчений ґрунтовно змалював особливості природно-кліматичних умов українських земель як театру військових дій, а відтак зупинився на характеристиці її антропогеографії. Знайомлячи

західного читача зі своїм народом, С. Рудницький наголосив: «Україна – це край, де понад тисячу років живуть українці, із чисельністю населення 34,5 млн. (1910) – шостий серед європейських народів» (Рудницький, 2017d: 78).

Першочергово географ пояснює історичну доречність вживання етноніму «Україна», вказуючи на маніпулятивні практики польських і російських чиновників з підміни його численними регіональними назвами (приміром, Малоросія, Південно-Західний край, Східна Малопольща та ін.). Аргументовано опонуючи нашим історичним суперникам, С. Рудницький на багатьох прикладах доводить, що антропогеографічна одиниця «Україна» є неповторним феноменом. Пояснюючи цю тезу, вчений наголошує, що Україна населена не тільки своєрідним, відмінним від росіян і поляків етносом, але також має історичне минуле, яке цілком відрізняється від власне польського і російського. Через це, твердить він, якби не фатальні історичні обставини, актуальний стан нашого народу мав би бути геть іншим. На переконання С. Рудницького, справжня Росія та Україна відрізняються одна від одної більше, ніж Польща і Чехія, Швеція і Норвегія. Крім цього, зазначає він, економічна географія України кардинально відмінна від російської або польської. «Країна, – висновує С. Рудницький, – має у зв'язку з цим значне теперішнє і світле майбутнє, і пов'язане воно аж ніяк не з Росією» (Рудницький, 2017d: 79).

Далі дослідник пояснює західному читачеві культурно-ментальну неповторність українців. В її основі, пояснює він, є расова відмінність нашого народу, адже він належить до адриатичної раси, тоді як поляки і росіяни – до віслянської. Також і мова українців є складовою давніх слов'янських мов, на якій створена «вісімсотрічна національна література». Доводячи історичну самобутність українства, С. Рудницький підводить західного читача до розуміння необхідності повернення політичної суб'єктності нашій нації: «Найважливіші ознаки незалежності забезпечують українському народові його минуле і сперті на нього історичні традиції та політичні змагання» (Рудницький, 2017d: 80). Наводячи факти вдалого досвіду політичної самостійності, вихованець школи М. Грушевського підкреслював ліберально-демократичний характер творених українцями державних інституцій. Вони різко контрастували із політичними традиціями поляків (аристократизм) і росіян (абсолютизм), які з огляду на це вважали українців небезпечним для своїх держав елементом. Власне тому наші історичні завойовники всіляко намагалися зни-

щити українство, а найбільш послідовно цим займалися царські чиновники. Втім, підводить свого читача до єдиного висновку С. Рудницький, український народ довів свою життєвість і попри історичні негаразди вступив до Великої війни зі сподіваннями на політичну суб'єктність. Дотримуючись програми засновників Союзу визволення України, вчений наголосив: «Нині вирішення – це не автономія, а незалежність України» (Рудницький, 2017d: 85).

Такий привабливий образ українців та їхні політичні амбіції С. Рудницький популяризував у багатьох інших своїх англо-, франко- та німецькомовних студіях, адресованих західному читачеві. Серед них назвемо праці «Україна і українці», «Розміщення українців», «Україна» та ін. Найбільшою ж ґрунтовністю було позначено німецькомовну книгу «Україна. Земля і народ». Пояснюючи у передмові до цієї праці власну творчу мотивацію її написання, автор зазначив: «[...] Вибухнула війна і дедалі більше значення українського питання поквапило мене і спонукало видати [...] переклад мого короткого викладу географії України. Це популярна праця, і хай подарують мені мої шановні колеги, якщо вони знайдуть в книзі замало наукового матеріалу. Момент вимагає від мене, щоб я звертався переважно до негеографів» (Рудницький, 2018: 9). Ця та інші подібні науково-популярні студії силою наведених в них аргументів мали переконати представників політикуму Троїстих держав, що їхній екзистенційний інтерес полягає в необхідності повернути одному з найбільших слов'янських народів забрану політичну самостійність. Адже поява незалежної України, аргументовано доводив учений, мала забезпечити західноєвропейські держави від російської експансії та спрямувати заборччі апетити царату на схід і південь євразійського континенту.

Цікаво, що осмислюючи можливі проекти відродження політичної суб'єктності свого народу, С. Рудницький водночас усвідомлював потребу кооперації молоді України з іншими державами регіону, перед якими стояли подібні геополітичні виклики. Мовилося про потребу нівеляції загрози, що її несли німецькі, польські та російські еліти з їхніми неоімперськими та реваншистськими планами. З огляду на це, він виніс на громадське обговорення власну геополітичну модель, яка набула певної популярності серед його сучасників. Мовиться про опрацьовану та спопуляризовану вченим в багатьох дописах «Балтійсько-Понтійську федерацію», що її членами мали б разом з Україною стати Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія і

Білорусь. Як доводить згадувана дослідниця творчості С. Рудницького О. Ковалевська, такий геополітичний союз «дав би можливість українцям, з одного боку, захиститись від територіальних претензій поляків і росіян, з іншого – дозволив би у союзі з неслов'янськими народами забезпечити власну окремішність і відстояти власну політичну спроможність вважатися цілком самодостатньою нацією та суверенною державою» (Ковалевська, 2018: 333). За своєю геополітичною природою цей союз мав мати буферне значення та координувати зовнішню політику держав «Міжмор'я». Ця проблема була актуальною як в роки Великої війни та міжвоєнний час, так і активно обговорювалася в еміграційному середовищі у другій половині ХХ ст. (знана доктрина ULB). Як відомо, чимало уваги їй відвели і політичні оглядачі протягом останніх десятиліть.

Насамкінець дещо скажемо про особливості рецепції науково-популярної праці С. Рудницького в інтелектуальному середовищі його доби. Вповні очікувано, що обґрунтування вченим потреби відновлення української держави у етнічних кордонах нашого народу, узасаднене цифрами офіційної статистики Російської та Австро-Угорської імперій, викликало хвилю заперечень з боку інтелектуалів, що перебували в полоні традиційних імперських уявлень. Найбільше ж гостро на праці українського географа відреагували росіяни та поляки. Останні розгорнули широку інформаційну кампанію в західноєвропейських країнах зі спростування аргументів українських інтелектуалів стосовно потреби появи на мапі світу нової слов'янської держави. Для прикладу згадаємо історико-політичні памфлети Оскара Галецького (Halecki, 1916) та Станіслава Смольки (Smolka, 1917), в яких вони емоційно опонували ідеї української незалежності.

Натомість надзвичайно високо науково-популярну працю С. Рудницького оцінили в українському читацькому середовищі. Доказом цього є чимала кількість рецензій, в яких підносилися як фахова сторона студій ученого, так і їхній важливий культурно-освідомлюючий вплив на український загал. Для прикладу згадаємо опубліковану на шпальтах «Діла» рецензію Володимира Гериновича на видану Союзом визволення України працю С. Рудницького «Ukraina – Land und Volk, eine gemeinfassliche Landeskunde» (Геринович, 1916). Вже на початку свого огляду критик вказав, що вважає рецензовану книгу «за річ первостепенної ваги». Узасаднюючи таку оцінку, В. Геринович підносить, що С. Рудницький у своїй книзі постає провісником «нової географії», в якій діалектично

поєднуються та взаємно себе пояснюють геологічні, географічні, кліматичні, расові, культурно-антропологічні та інші явища. У підсумку читач отримує комплексне уявлення про один із найбільших слов'янських народів і колонізовану ним протягом тисячоліть значну територію. Ця складна для сприйняття інформація, вказує рецензент, подана надзвичайно дохідливо та стилістично вишукано, тим самим переконуючи читача в історичній дозрілості ідеї української суб'єктності. З огляду на це, висновує В. Геринович, ««Україна» Рудницького стане основною книгою українського національного виховання» (Геринович, 1916).

Подібну до щойно наведеної, високу оцінку науково-популярних праць С. Рудницького висловив інший знайомий український географ Теодосій Ставничий (Ставничий, 1914). Першочергово він звернув увагу на потужний освідлюючий вплив рецензованої праці «Географія України», адже вибух Великої війни реанімував експансіоністські апетити еліт деяких сусідів нашого народу, які розпочали відповідну агресивну агітацію в західних медіях. Тож праця визначного географа, підкреслює оглядач, є вагомою інформаційною противагою і для західного читача, і для «наших малодухів». Далі Т. Ставничий змальовує огром інформації, що її в своїй книзі подає автор. При цьому рецензент підносить переваги авторського дискурсу, завдяки яким доволі складний та об'ємний матеріал сприймається надзвичайно легко. З цього приводу критик зазначає: «Найціннішою прикметою кожної, а особливо ж популярно-наукової книжки є легкість мови, брак скомплікованих конструкцій, простий спосіб розумовання і легкий перехід з одної теми до другої. Автор є знайомий з тих прикмет, а та книжочка є етапом до досконалости в тім напрямі і читається як яку белетристику. Любов до свого народу і віра в його будучину світають з кожного стиха, а читач встає від сеї здорової лектури з погодою духа, вірою в серцю і охотою до праці. Чистий науковий матеріал, поданий в популярній формі, може мати велике педагогічне значіння» (Ставничий, 1914: 5).

Далі Т. Ставничий характеризує архітектуру книги. Він на прикладах доводить, що автор подає вичерпуючу інформацію про межі України, кіль-

кість і динаміку розселення нашого народу, антропогеографічний тип українця, особливості обробки землі в різних регіонах, традиції і новачі в економічних відносинах, історичне районування України тощо. Всі ці різнопланові знання, твердить оглядач, С. Рудницький подає цілком науково і водночас максимально доступно для найширших кіл читачів. Силою наведених аргументів він переконує їх у цілковитій самобутності українців як антропогеографічної та цивілізаційно-культурної одиниці. Підносячи потужний освідлюючий потенціал рецензованої книги, С. Ставничий підсумовує: «Безперечно її вартість нехай буде найліпшою для неї рекомендацією. Не повинно її бракувати ні в школі, ні в хаті, в інтелігента і простолюдина, у молодого і старого, для всіх се найздоровіша і найгарнійша лектура, а zarazом учебник любови свого краю і народу» (Ставничий, 1914: 5).

Висновки. Підсумовуючи науково-популярну працю С. Рудницького в роки Великої війни, першочергово вкажемо на розуміння вченим високої місії українського інтелігента. Мовиться про те, що відчувши унікальність історичного моменту, він відклав комфортну та звичну для себе академічну діяльність і зосередився на культурно-національному освідленні земляків та інформуванні західного читача про історичну традиційність, антропогеографічну своєрідність і цивілізаційну дозрілість українства. У першому випадку мовиться про широке коло рідномовних студій різного рівня складності, що пояснювали поділений тривалий час кордонами українцям їхню етнічну, культурну й історичну спільність, підводячи до розуміння необхідності політичного єднання у соборній національній державі. У другому – йдеться про низку праць багатьма європейськими мовами, які готували ґрунт у свідомості західних еліт для появи на мапі континенту «неочікуваної нації». Попри зрозумілу пропагандистську місію згаданих текстів, С. Рудницький ніколи в них не поступався академічною точністю на користь публіцистичній ефектності. Це зумовило запитаність творами вченого в українського й авторитетність у західного читачів. Внаслідок цього, студії видатного географа значною мірою не втратили своєї актуальності й сьогодні, надалі виконуючи важливу освідлюючу місію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геринович В. Географія України Ст. Рудницького. *Діло*. 1916. 22 березня.
2. Ковалевська О. 100-річний ювілей нереалізованої ідеї: концепція «Балто-Чорноморського союзу» в працях Степана Рудницького і сучасні перспективи. *Регіональна історія України*. 2018. Вип. 12. С. 329-345.
3. Ковалевська О. Степан Рудницький та його науковий доробок. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 1. Історія. Теорія. Методологія. Термінологія. К.: Темпора, 2017. С. 7-70.

4. Рудницький С. Огляд національної території. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 2. Геополітика. К.: Темпора, 2017с. С. 287-358.
5. Рудницький С. Східна арена воєнних дій (Східне бойовище). *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 2. Геополітика. К.: Темпора, 2017d. С. 29-102.
6. Рудницький С. Україна, Польща і Литва з військово-географічного погляду. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 2. Геополітика. К.: Темпора, 2017а. С. 9-28.
7. Рудницький С. Україна. Земля і народ. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 4. Основи землезнання. К.: Темпора, 2018. С. 9-224.
8. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. *Степан Рудницький (1877-1937). Історія. Геополітика. Географія. В 5-х кн.* Кн. 2. Геополітика. К.: Темпора, 2017b. С. 217-286.
9. Ставничий Т. Географія України. (С. Рудницький, доцент львівського університету. Коротка географія України ч. II...). *Діло*. 1914. 24 липня.
10. Тельвак В. «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2016. Випуск 19/20. С. 313-322.
11. Тельвак В. Львівський університет у становленні історичної школи Михайла Грушевського. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 10. С. 46-52.
12. Тельвак В. Михайло Грушевський в оцінках своїх учнів (перша третина ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 160-197.
13. Тельвак В. Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету: кількісна динаміка, етнічний склад, дидактичні переваги. *Український історичний журнал*. 2023. № 6. С. 288-304.
14. Тельвак В., Владига О., Журавльов С. Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 12/54. С. 84-99.
15. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського: комунікативна природа та психологічний клімат. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2014. Вип. 25. С. 26-53.
16. Тельвак В., Педич В. *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів, 2016. 440 с.
17. Тельвак В., Педич В. Персональний склад львівської історичної школи Михайла Грушевського: методологічний аспект. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Історія»*. 2015. Вип. 36. С. 18-35.
18. Шаблій О. Передмова. *Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України?* Львів: Світ, 1994. С. 5-34.
19. Halecki O. *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. Krakau, 1916. 104 s.
20. Smolka S. *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. Berne: Ferdinand Wyss, 1917. 634 s.
21. Telvak V., Pedych V. Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. 2021. Vol. 20. S. 239-261.

REFERENCES

1. Gerynovych, V. (1916). Geografii Ukrainy St. Rudnytskoho [Geography of Ukraine by St. Rudnytskyi]. *Dilo*. 22 bereznia. [in Ukrainian].
2. Kovalevska, O. (2018). 100-richnyi yuvilei nerealizovanoi idei: kontseptsiiia «Balto-Chornomorskoho soiuzu» v pratsiakh Stepana Rudnytskoho i suchasni perspektyvy [100th Anniversary of Unrealized Idea: The concept of the “BalticBlack Sea Union” in the writings of Stepan Rudnytsky and modern perspectives]. *Rehionalna istoriia Ukrainy*. Vyp. 12. S. 329-345. [in Ukrainian].
3. Kovalevska, O. (2017). Stepan Rudnytskyi ta yoho naukovyi dorobok [Stepan Rudnytskyi and his scientific achievements]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolityka. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Kn. 1. Istoriiia. Teoriiia. Metodolohiia. Terminolohiia. K.: Tempora. S. 7-70. [in Ukrainian].
4. Rudnytskyi, S. (2017a). Ukraina, Polshcha i Lytva z viiskovo-heohrafichnoho pohliadu [Ukraine, Poland and Lithuania from a military-geographic point of view]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolityka. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Kn. 1. Istoriiia. Teoriiia. Metodolohiia. Terminolohiia. K.: Tempora. S. 9-28. [in Ukrainian].
5. Rudnytskyi, S. (2017b). Chomu my khochemo samostiinoi Ukrainy [Why do we want an independent Ukraine?]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolityka. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Kn. 2. Heopolityka. K.: Tempora, 2017. S. 217-286. [in Ukrainian].
6. Rudnytskyi, S. (2017c). Ohliad natsionalnoi terytorii [Overview of the national territory]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolityka. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Kn. 2. Heopolityka. K.: Tempora, 2017. S. 287-358. [in Ukrainian].
7. Rudnytskyi, S. (2017d). Skhidna arena voiennykh dii (Skhidne boiovyshche) [Eastern arena of hostilities (Eastern battlefield)]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolityka. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Kn. 2. Heopolityka. K.: Tempora, 2017. S. 29-102. [in Ukrainian].
8. Rudnytskyi, S. (2018). Ukraina. Zemlia i narod [Ukraine. Land and people]. *Stepan Rudnytskyi (1877-1937). Istoriiia. Heopolityka. Heohrafiia. V 5-kh kn.* Kn. 4. Osnovy zemleznannia. K.: Tempora. S. 9-224. [in Ukrainian].
9. Stavnychy, T. (1914). Geografii Ukrainy. (S. Rudnytskyi, dotsent lvivskoho universytetu. Korotka geografiia Ukrainy ch. II...) [Geography of Ukraine. (S. Rudnytskyi, associate professor of Lviv University. Brief geography of Ukraine, Part II...)]. *Dilo*. 24 lypnia. [in Ukrainian].
10. Telvak V., Pedych, V. (2014). Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho: komunikatyvna pryroda ta psykholohichni klimat [Mykhailo Hrushevsky Lviv Historical School: communicative nature and psychological climate]. *Istoriiohrafichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 25. S. 26-53. [in Ukrainian].

11. Telvak V., Pedych, V. (2015). Personalnyi sklad Lvivskoi istorychnoi shkoly Mykhaila Hrushevskoho: metodolohichni aspekt [Personnel of the Lviv historical school of Mykhailo Hrushevskyi: methodological aspect]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii «Istoriia»*. Vyp. 36. S. 18-35. [in Ukrainian].
12. Telvak V., Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]*. Lviv. 440 s. [in Ukrainian].
13. Telvak, V. (2013). Mykhailo Hrushevskyyi v otsinkakh svoikh uchniv (persha tretyna XX st.) [Mykhailo Hrushevskyyi in the evaluations of his students (first third of the 20th century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 23. S. 160-197. [in Ukrainian].
14. Telvak, V. (2014). Lvivskyyi universytet u stanovleni istorychnoi shkoly Mykhaila Hrushevskoho [Lviv University in the formation of the historical school of Mykhailo Hrushevskyyi]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 10. S. 46-52. [in Ukrainian].
15. Telvak, V. (2016). «Istorychni vpravy» Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: spoba rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevskyyi's «Historical Exercises» at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Ukrainskyi arkhografichni shchorichnyk. Nova serii*. Vyp. 19/20. S. 313-322. [in Ukrainian].
16. Telvak, V. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu: kilksna dynamika, etnichnyi sklad, dydaktychni preferentsii [Student audience of Mykhailo Hrushevskyyi University of Lviv: quantitative dynamics, ethnic composition, didactic preferences]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2023. № 6. S. 288-304. [in Ukrainian].
17. Telvak, V. V., Zhuravlov, S. A., & Vladyga, O. M. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad, dynamika, vnesok v kulturu [Student audience of Mykhailo Hrushevskyyi faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriia*. Vyp. 12/54. S. 86–101. [in Ukrainian].
18. Shablii, O. (1994). Peredmova [Preface]. *Rudnytskyi S. Chomu my khochemo samostiinoi Ukrainy?* Lviv: Svit. S. 5-34. [in Ukrainian].
19. Halecki, O. (1916). *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. Krakau. 104 s. [in German].
20. Smolka, S. (1917). *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. Berne: Ferdinand Wyss. 634 s. [in French].
21. Telvak, V. & Pedych, V. & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevskyyi in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. Vol. 20. S. 239–261.